

Heidegger'in Varoluşçu Ontolojisi

Öykü H. Ergül

Heidegger, Katolik bir ailedendir. Uzun bir süre Cizvitlerin manastırında kalmış, oradan çıktıktan sonra Freiburg'da felsefe öğrenimi görmüştür. Rickert'in yanında doktora yapmış, Marburg'da profesör olmuştur. 1928'de Husserl'in yerine Freiburg üniversitesine geçmiş, 1945'de politik nedenlerle yerinden uzaklaştırılmış, ama o zamandan ölümüne değin emeritus (emekli) olarak büyük dinleyici kalabalığı karşısında dersler vermiştir.

Heidegger felsefenin temel sorunu olarak gördüğü varlık felsefesine yönelir, ama varlığı varoluşta arayarak. Varlığın araştırılması gereken yer varoluştur. Varoluştan öz çıkarılmalıdır. İnsanın özü varoluşundadır. Öyleyse varoluştan yola çıkarak varlık sorunu yeniden düzenlenmelidir. Buna göre bu felsefe eski, öz (*essentia*) felsefesine karşıt olarak bir varoluş (*existentia*) felsefesidir.

Bu felsefenin de büyük bir güçlüğü var: Varoluş bir taş yada bir bitki gibi ele alınamaz, ayrıca tanımlanamaz da. Böyle bir şeye girilmez girişilmez eski öz felsefesine dönülmüş olur. Ama Heidegger varlık sorusunu yanıtlamadan önce bizi varlığın çevresinde varolanı görebileceğimiz yere götürmek ister. Kendi değişimiyle henüz bir varlık bilim yapmak istemez de, ilerideki varlık bilimi olanaklı kılacak, ona temel olacak bir "temel varlık bilim" yazmak ister.

"Varlığını sormamız gereken hangi varolandır?" sorusuyla araştırmasına başlar Heidegger. Varlığa hiç olmazsa aralığında bir göz atabileceğimiz "kapı" bize nerede açılıyor? İnsanın "bir şeye" erişebileceği "delik" nerede bulunabilir? "Varlığa açılan bu deliği" insanda görür, yalnız insan varlığını sorabilir. Yalnız insan, varolandan, ki o kendisidir varlığa doğru adım atabilir. Yalnız insan varolanın sınırlarını aşabilir. İnsan yalnızca varolan değildir, aynı zamanda kendini varolan olarak anlayabilendir de. Bütün öteki nesnelere anlayabilmesinin de nedeni budur. Varlık bilim de böylece bütün öteki bilimlerin ön koşulu olur. İnsan Heidegger'e göre "varlığın çobanı", varlıktan bir örnek bir eş baskıdır. Yalnızca insan gerçekten burada olandır, gerçek varolandır. Bu varolana, her birimizin olduğu ve bütün başka varlıklar arasında varlığının sorusunu soran bu varolana kendi söz dağarcığı içinde "Dasein" (burada olan) diyor Heidegger Almanca'da Dasein, genellikle varoluş karşılığı kullanılır, yaşam anlamına da gelir. Ancak Heidegger bu terimlere başka anlamlar vermiştir. Sözcükleri somut anlamlarına inerek

kullanmıştır. Dasein insanla aynı anlama gelir Heidegger'in dilinde. İnsanın varlık sorusunu sormakla doğrudan doğruya şu veya bu şekilde bir bağlantı kurduğu varlığın kendisini de "Existenz" (varoluş) olarak adlandırır. Demek ki varoluş (existentia), insanın varlığı ile bağlantı kurmasında belirir. Daha doğrusu yukarıdaki deyişle, insanın bağlantı kurduğu varlığın kendisi varoluş oluyor. Bundan dolayı yalnızca insan burada olandır, (Dasein), böylece de ancak insan varoluş (existenz) tur. Bundan böyle varoluş felsefesinin çıkış noktası insandır Heidegger' de.

Heidegger insan sözcüğünü kullanmıyor da onun yerine hep, çoğu kez yanlış da anlaşılabilir olan "Dasein" sözcüğünü kullanıyor. Şundan dolayı: "İnsan" mantıksal tür kavramı olarak anlaşılabilir; oysa Heidegger doğrudan doğruya tek insanın bir defalık varoluşunu (existenz) ele almak ister.

Her insan özünü yaşamın kendisine verdiği bir yığın olanaklarla biçimlendirir. Bütün varlık biçimlerinin sözünü etmek olanaksızdır. Ama her insanın zorunlu olarak içinde bulunduğu iki önemli varlık biçimi vardır, Heidegger'e göre "Dünyanın içinde olmak" ve "Birlikte olmak." Her insan varoluşu, dünyanın varoluşuna bir göstergedir. Ben ve dış dünya birbirinden ayrılamaz. Felsefe dizgelerinin (sistem) dış dünyanın varoluşu için kanıt aramalarını "felsefenin skandalı olarak görür Heidegger. Onun için dış dünya sorunu diye bir şey yoktur. Çünkü insan varoluşu aslında bir dünya içinde değildir, dünya olmaktır. İnsanın dünyada oluşu bir nesnenin ya da bir hayvanın dünyada oluşu gibi değildir, bir dünyayla karşılaşmadır. Dünyayla nasıl karşılaşıyoruz? Bilgi ile değil eylemle; bir iş yaparak, kurarak, üreterek, yenileyerek, kaygılanarak dünyayla karşılaşıyoruz. Eylem içinde ilgilendiğimiz kaygılandığımız şeye yöneliyoruz. Yöneldiğimiz şeyler birer 'aletirler', her 'alet' de bir alet bütününe yöneliktir. Bütün bir alet bütününe havale edildiği en yüksek doruk da insandır. İnsan bütün dünyanın havale merkezidir. Örneğin çekiç bir çivi çakma aletidir, çivi bir tahta parçasını sağlamlaştırma aletidir, bir kulübenin tahtası ise insanların yağmurdan korunması için bir 'alettir'. Şimdiye dek insan dünyanın bir ürünüydü, artık dünya insanın 'işlevi' haline gelmiştir. Dünya insan ürünüdür, insan yaratmasıdır. İnsan ortadan kalkar kalkmaz, dünya da ortadan kalkar. Dünyanın kendi başına bir varlığı kendine özgü bir değeri olmadığı gibi, aletin de kendine özgü bir varlığı yoktur; tersine 'kendi elinin altında olan'dır, insan için burada olandır. Böylece artık bitkiler ve hayvanlar da yalnız birer alet haline gelirler. Dünyanın bundan böyle tümüyle insan bakımından anlaşılması gerekir. İnsanın bu dünyasının artık şimdiye kadarki kategorilerle ölçülemeyeceği açıktır. Eski ölçüler "benimizin" iç dünyası değil, yalnızca nesnel dünyasını ölçer. İnsanın dünyasının ölçek olarak içtenlik yada "varoluşça" (Existential) ölçüye gereksinmesi vardır. Bir insanın bize yakın ya da uzak oluşu metre yada kilometrelerle ölçülemez. Bir anne uzakta tehlike içinde olduğunu bildiği oğluna üzerinde oturduğu koltuktan daha yakındır. Yüreğin ölçüleri varoluşçadır, özel kategoriler ve niteliksel belirlenimler varoluşçadırlar. Böylece öz (*essentia*) felsefesinin kategorilerinin karşısında, varoluş felsefesinin varoluşça kategorileri yer alır. "Dünyanın içinde olmak" da uzayla ilgili bir belirlenim değil varoluşça bir belirlenimdir.

Her insanın zorunlu olarak içinde bulunduğu ikinci varlık biçiminin de "birlikte olmak"dır. İnsan varoluşu yalnız dünyada gerçekleşmez, aynı zamanda öteki insanlarla birlikte gerçekleşir. Öteki insanlar aynı zamanda bizimle birlikte bulunurlar, bizim varlığımız öyleyse öteki insanların varoluşuna, birlikte olmaya da bir göstergedir. Ama öteki insanlar bizim için bir "alet" değildir; elimizin altında olmakla ilgimizi çeken bir

alet değildir. Öteki insanlar kendileri için kaygılandığımız, kendileri için ilgilendiğimiz bir varoluştur ancak bu kendileri için kaygılanma, iyilikseverlik, sevecenlik anlamında değil, Heidegger'de kayıtsızlık, başkalarına karşı savaşı dile getirir. Başkalarına karşı kurabileceğimiz olumlu yada olumsuz her türlü bağlantıyı anlar bu terimle Heidegger. Bu kaygı, insanın eylemleri için bir kaynaktır, bir temeldir. Herhangi bir kaygısı olmazsa hiçbir eylemde bulunamaz insan. İnsan, varlığı yapısı gereği hep birlikte yaşadığı insanlar arasında bulunur. Birlikte yaşanan insanlar ancak bizim varlığımızın "birlikte olan" bir varlık oluşu ile olanaklıdır. Birliktelik, insanlarla birlikte olma; bizim kendi olma benimizin toplumsal yönüdür ancak. Birlikte olma, her insan varoluşunun zorunlu bir varlık biçimidir. Böylece de ikinci bir varoluşçadır, varoluş biçimidir.

Bizimle burada birlikte olan kimdir? Bu "kim" hemen kolaylıkla ele geçmemektedir, kolaylıkla kavranamamaktadır. Bu "kim" şu yada bu kimse, birkaç ya da hepsinin toplamı değildir. Kim "Neutrum"dur (yansız), "belirsiz adıl"dır. Bu belirsiz kişilerin oluşturduğu alana Heidegger "Man sferi" diyor, (Türkçeye "onlar alanı" diye çevrilebilir. Almanca "man" Fransızca "on" la belirtilen adıl, Türkçede eylem arasında belirtilir : yapılır, konuşulur gibi. Kimi zaman çoğul adıl olarak da kullanılır: diyorlar ki.. gibi -kim diyor belli değildir burada). Ama işte bu "onlar" (man) kavranamaz, algılanamaz olduğundan her şeyin içine girer, her şeye egemen olur. Biz eğlenildiği gibi eğleniriz; okunulduğunu okuruz; biz sanat üzerinde yargılama yapıldığı gibi yargılama yaparız. Öfkelenildiği gibi öfkeleniriz. Büyük bir kitle karşısında gerilindiği gibi gerileriz. Bu "onlar" olağandışına yer vermez. Direnmek isteyen herkesi durdurur. Olağanüstü olmak isteyenizi hiza-ya getirir, sıradan insan yapar onu da. Herkesi bir sıraya sokar. "Onlar" sorumsuzdur. Sorumluluk gerektiren yerde "onlar" sıyrılıp gitmiştir. "Onlar" vardı, ama yine de "hiç kimse" yoktu denebilir. Böylece "onlar" hiç kimsedir, kitledir, "publikum" dur, kamusal yada kolektiftir, ortaklaşadır.

"Onlar" alanı da varoluşça (existential)dır, Heidegger'e göre. Bu alan, insan varoluşunu günlük durumu ve sıradan oluşu içinde bulunduğumuz varlık biçimidir. Çoğu insanlar kendi gerçek varlıklarına yönelerek yaşamazlar da, bundan kaçıp kitle içinde saklanırlar, kaybolurlar. Kendine yönelik yaşayan bir insan kendi gerçekliği, kendine özgü oluşu içinde yaşar; bundan kaçan insansa kendinin olmayan bir tutum içinde bulunur. Bu iki varlık biçimi de iki varoluşça'dır, iki varoluş biçimidir.

İnsan varlığının daha derin katmanlarını göstermek için başka varoluş biçimlerinin çözümlenmesini de yapar Heidegger. Varlığın ancak bilgede ortaya çıktığını sanması eski felsefenin bir yanılmasıdır ona göre. Varlık daha çok ruh durumlarında ortaya çıkar. Bu ruh durumlarımızı dinlersek yalnız ne olduğumuz değil, ne olmakta olduğumuz da kendini bize açar. Varlığımızın (burada oluşumuzun) nereden gelip nereye gittiği bize kapalı kalmıştır. Varlığımız (burada olma- Dasein) rastlantısal olarak ve kopuk kopuk açılır bize ve burada olmamızın kendi kökenimiz olmadığını görürüz. Bilinmeyen bir güce, tanrıya, demona, alın yazısına bağlıdır bizim "burada olmamız" (sein). Bu bilinmeyen güç bizi buraya fırlatmıştır. İnsanın bırakılmışlığı, atılmışlığı, fırlatılmışlığı burada bulunur. "Burada" içimizden her birinin yaşamakta olduğu yer ve zamandır, iç durumlar ve dış durumlardır. Öyleyse her birimizin içinde bulunduğu durumlardır. Burada oluşumuz (Dasein) bize yalnızca zorlanmıştır. Bundan dolayı bizim içine konduğumuz dünya bizim dünyamız değildir. O bize yabancıdır, bizden uzak ve düşmancadır.

İçinde bulunduğumuz durum burada oluşumuzu "fırlatılmış-bırakılmış" olma durumu olarak bize açtığına göre, şimdi "anlama" bu bırakılmış varlığın özelliğini bize daha

yakından göstermelidir. Ancak anlama Heidegger felsefesinde anlama anlamına gelmez, önde bulunan, yöneten anlamına gelir; anlamak tanımak, bilmek anlamına gelmez, yapabilmek anlamına gelir. Kişi yapabildiği işi anlar varoluş (existenz) da bir yapabilmektir. Varlığın kendi olanaklarını tasarlayabilen, yaratabilen ve gerçekleştirebilen kimse bununla 'anladığını' gösterir. Kendini tanıma öyleyse, kendi üzerinde kılı kırk yararak düşünmekle olmaz, tam tersine kendi gücünü deneyerek ne kadar başarabileceğini anlamakla, denemekle olur. Öyleyse insan özgürlük içinde yarattığı ve gerçekleştirdiği kendi yapı planının kurucusudur. Kendinin yapı planını insan kendisi kurar, bu planı özgürlük içinde tasarlar ve gerçekleştirir. Bu tasarımların hepsi de geleceğe yöneldiğinden, insan durmadan ileriye doğru gider. Bu geleceğe yönelen erek ancak, insan varoluşunu anlaşılır kılar. İnsan durmadan beni sınırları aşıp gerçekleştirebilecek olan tasarımlara atılır. Varoluş sürekli bir aşmadır.

Anlamadan da bir üçüncü varoluş biçimini çıkarır Heidegger: 'söz'. Ama bundan dil anlaşılabilir, her dilden önce gelen ve konuşmayı olanaklı kılan şey anlaşılır. Bunu meydana getiren de anlaktır (verstand). 'Söz' henüz karışık ve düzensiz olanı düzene sokar, dile gelir duruma getirir. Öyleyse 'söz', eski felsefede anlığa düşen ödevi yerine getirir: ayırmaştırır, saptar, kavramlar kurar. Yalnız insanın anlığı, düşünme yetisi olduğundan yalnız onun dili vardır. Anlık bu felsefede ortadan kaldırılmamıştır, yalnızca yeni bir biçimde dile getirilmiştir.

Ama "söz", içinde bulunulan "durum"dan ve "anlama"dan ayrılırsa salt bir "lakırdı" olur. Nesnelere ilişmek yerine salt sözcüklerle yetinilir. İnsanları sansasyon ve skandal-lara götüren de bu yalın sözlerin temelsizliğinden doğar. Halisin sahteden, şarlatanın dahiden, boş lafın, safsatanın gerçek yaşantıdan ayrılmasını olanaksız kılan çok anlamlılık ortaya çıkar. Her şey doğru anlaşılabilir, kavranmış gibi görünür, ama aslında anlaşıl-mamıştır. Böylece insan şöyle bir tehlikeyle karşı karşıya kalır: temelsizlik tehlikesiyle.

Varlığın temelini bütünlüğü içinde ortaya çıkaran araçlar da, Heidegger'e göre, korku, vicdan ve ölümdür.

'Durum' bize varlığı 'bırakılmışlık', 'fırlatılmışlık' olarak göstermişti. Bunun da ürküntü ya da iç daralması diyebileceğimiz belirsiz bir korku (*angst*) doğar. Bu iç daralması, bu kaygılı korku sıradan korkuyla aynı şey değildir. Korkuda belli bir tehlike karşısında çekiniriz. İç daralmasında ise belli bir şeyden dolayı değil, kendi kendimiz için çekiniriz: Bu, varlık karşısında ve varlık için çekinmedir. Heidegger'e göre iç daralması, insanı hiçlik (*nichts*) uçurumunun önüne koymuştur. İç daralması ile hiçlik birbirine bağlıdır. Ancak hiçlik uçurumu üzerine salınmış olan kimse, kendi varlığı için kaygılanmış olan kimse varolanın dar sınırını aşıp varlığa adım atabilir.

Heidegger'e göre, varlık temelini ortaya çıkaran bir başka araç da 'vicdandır'. Ancak o bundan biyolojik anlamda bir doğa uyarısı ya da dinsel anlamda bir 'Tanrı' sesini kastetmez. Ona göre, ancak insanda kaygı var oldukça vicdan da gelişebilir. Bu ses bizi 'onlar' alanının günlük işlerine düşmemek için uyarıyor ve bizi yeniden kendi benliğimize, kendi özgürlüğümüze dönmeye çağırıyor. Bu, insanın özgür eylemidir. Vicdanın derinliği de, yüksekliği de buradadır. Vicdan insana suçunu bildirir. Bu suç burada olanın kendisindedir. Kant 'yapmam gerekir, çünkü yapabilirim' diyordu. Heidegger ise yapabilirim, ama yapmam diyor.

Heidegger'e göre varlık temelini en derinden açığa vuran 'ölüm'dür. Ölüm, insan varlığının bütün olanakları arasında en gerçek olanıdır: Ölüm bir başkası tarafından yerine getirilemez, bunu herkes kendisi başarır. Ölüm aşılamaz bir şeydir, çünkü ölümler

bütün olanaklar biter. İnsan ölüme giden bir varlıktır. Ölüm varolur olmaz insanı aşan bir biçim almaktadır. Ancak böylece insanın burada oluşunun her dakikası ölümlerle içten biçim alır. İlk ölüm, yaşamı bir bütünlük, bir birlik haline getirir; ikinci olarak, ancak ölüm yaşama anlam verir. Ölüm olmasaydı hiçbir şeye başlayamazdık. Ama ölümün ne zaman geleceğini bilmiyoruz. Her an gelebileceği için yaşamın anlamı her an gerçekleştirilmelidir. Herkes ölecektir, bunu herkes bilir. Ama insan ölüm korkusunu günlük işler arasında uzaklaştırmaya çalışır. Aslında bütün bunlar kendi ölümü karşısında korkakça bir kaçmadır. Ama kendi ölümünü göz önünde tutan ve yine de sağlam kalan kendini sağlam tutan, kendi varoluşuna doğru açılabilir.

Heidegger'e göre her alanda dünyaya açılan yol bilmede olmayıp eylemde olduğu gibi, doğruluğun özü de eylemde bulunur. Bu eylem de: Varolanın bulgulanması, örtüsünün kaldırılması, açılmasıdır. Ona göre yalnız, insan gerçekten burada olan(Dasein) olduğundan, burada olduğunu algılayıp soru soran olduğundan; olanın örtüsünü kaldırabilir. Bundan dolayı doğruluk da hep bulgularan insanın kendisindedir. Öyleyse ancak insan olduğu sürece doğruluk vardır, var olan bulgulanabilir.

Epistemolojinin değil de, ontolojinin temel olduğunu öne süren Heidegger, bilimsel akıl ve teknolojinin Batı kültürüne çok zarar veren yoğun etkisinden, Batı metafiziksel düşüncesinin sorumlu olduğunu düşünmüştür. Söz konusu metafiziğin temelinde ise, onun "onto-teolojik" töz dediği şeyle belirlenen bir varlık anlayışı bulunmaktadır. Heidegger'e göre, Batı metafiziğinin temelinde, tüm diğer varlıkların nedensel olarak kendisine bağlı olduğu, tüm değerlerin temelinde bulunan ve dolayısıyla hem açıklayıcı ve hem de haklı kılıcı bir anlam içinde ilk olan varlık ya da varlıkların varolması gerektiği kanaatidir. Filozoflar, işte bu kanaatle, mutlak bir biçimde koşulsuz varlık ya da varlıklar aramışlardır.

Heidegger, Batı kültürünün onun kendisine karşı tavrı aldığı bilimsel aklının, bütün bu girişimlerin başarısızlığının bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemiştir. Bununla birlikte, ona göre, bilimsel akılda söz konusu temel metafiziksel inancı korur: Mutlak ya da koşulsuz bir biçimde gerçek olan şeylerin nedensel temellerinden, zihinsel bağımsız nesnelerin nedensel ilişkilerinden söz etmek anlamlıdır. Bu bilimsel ontolojinin ayrıcalıklı bir yere oturması, Heidegger'e göre, Batı kültürünün tek gerçek bilgi türü olarak bilime ve dolayısıyla bilimsel yönetime itibar etmesi sonucunu doğurmuştur. Öyleyse, bilimsel aklın egemenliğine karşı çıkabilmek için, öncelikle Batı metafiziğinin temel kabullerini yıkmak gerekmektedir.

Heidegger, modern felsefenin söylemlerine yaptığı bu eleştirilerle felsefeye radikal bir bakış açısı kazandırmıştır. O, varlığı farklı bir çerçevede sorgulamıştır. "Varlığın ve varolmanın anlamı nedir?" gibi soruları 20.yy'ın gündeminde en kararlı biçimde dile getirerek çağımızda varlığı temele alan bir düşünme, felsefedeki metafizik geleneğin gözden kaybettiği varlık bilimsel bir sorgulama başlamıştır. Aslında Heidegger'in bu eleştirileri yersiz de değildir, "Dasein" aktiviteleriyle içicedir. Yani varlık soyutta varolmaz. Varlık insan eylemlerinin içinde çözüldüğü bir durumla bağlantılıdır. Gerçekten insanlar, varlığın açılmasıyla yakından ilgilidir. Oysa pozitif, bilim olgu olma durumunun insani yanının önemini yok etmiştir. Bu bağlamda; varlığı soyut olarak görmek, kesinlikle insan ihtiyaçlarından koparılmış moral, etik ve politik ilkelere yol açar. Kişiler, insani ihtiyaçlara duyarsız bir sistemin fonksiyonel unsurları olarak ele alınır.